

عمارت کلاه سنگری مزوین

مصطفی صدیق ایمانی
درگز مردم‌شناسی ایران

بنای شهر قزوین را از دیر باز در قدیم‌ترین واژه تاریخی‌اش با نام «کشوین» می‌شناسیم، چنانکه ابن فقیه همدانی در کتاب «اخبار البلدان» که آن را به سال ۳۷۹ هجری تألیف کرده چنین نقل می‌کند:
«دژ قزوین به فارسی «کشوین»

نامیده می‌شد. بعدها واژه کشوین معرب شده و به صورت قزوین درآمده است.» یا قوت حموی در «معجم-البلدان» و زکریای قزوینی در «آثار البلاد» بنای این شهر را به شاپور ذولاکتاف، نهمین پادشاه ساسانی، نسبت می‌دهند و در این قلعه سپاهیان

نمای بیرونی موزه قزوین

در سمت راست راه‌پله قدیمی عمارت (سمت جنوب شرقی) در طبقه همکف ، یک تابلوی نقاشی از آثار عصر صفویه توسط معماران به‌هنگام تعمیر عمارت، آشکار و بازسازی شده است.

زیباترین تابلوهای عمارت به هنگام سمت آشکار شده است. این تابلو حاکی از مجلس بزمی است که در گوشه‌ای از آن شخصی را در حال نواختن نی می‌بینیم. انحنای و پیچش زیبای سر و ترسیم ریش که در کمال زیبایی و نهایت ظرافت نقش شده، قابل مقایسه با صورتهایی است که از اوج نقاشی دوران صفویه باقیمانده است. از جمله نقشها، نقش زنی را در ایوان جنوبی عمارت می‌بینیم که جامی در دست دارد. گویا در این دوره توجه نقاش نشان دادن زن و نقش او در اینگونه بزها بوده است. از دیگر ویژگیهای جالب این نقاشیها، نقش پرندگان است. در نگارگری پرندگان، بیشتر زیبایی آنها

بزمی را نشان می‌دهد که در آن چند نفر با اندامی زیبا در وسط باغی پرگل ظاهر شده‌اند. گویا هنرمندان این دور در ترسیم مناظر عاشقانه بسیار چیره‌دست بوده‌اند و افرادی که نقش شده‌اند به قدری ظریف و باریک هستند که تشخیص مرد یا زن بودن، جز از طریق پوشاک امکان پذیر نیست. با وجود اینکه رنگ تابلو در اثر مرور زمان و نقاشی‌های دوره بعد تقریباً از بین رفته، اما باز رنگ‌زمینه اثر با ترکیبی از رنگها در نهایت زیبایی دیده می‌شود.

در تابلوی دیگر، منظره باغ با درختان پرگل و جویبار که همه از یک حالت شاد و زنده برخوردارند دیده می‌شود. در ایوان شرقی یکی از

تعمیرات به‌مدی تغییر یافته است. طبقه دوم نیز نقاشی و تزئینات دیگر داشته که متأسفانه جز چند تابلو، بقیه از میان رفته است. هر دو طبقه عمارت دارای غلام گردش است. طبقه زیرین با ستون و طاق آجری است و طبقه بالا را تیرهای چوبی صاف و ظریف کار گذاشته بوده‌اند. سقف غلام گردش طبقه بالا و نیز سقف تالار، قاب‌بندی شده، پوشش آن به صورت خریشته است. دیوارهای طبقه زیرین عمارت، توسط نمونه‌هایی از هنر ماهرترین نقاشان و استادان سینه‌اتوار مزین شده است که به حقیقت از زیبا-ترین کارهای نقاشی این دوره‌اند. تابلویی که در میان قابی از گل‌های تزئینی بر زمینه سیاه رسم شده، مجلس

سکونت داشتند؛ سپس به تدریج مردمان دیگر در اطراف آن ساکن شدند و برای محافظت آنان بارویی ساخته شد و « دژ قزوین » در میان آن قرار گرفت. به هر تقدیر، قزوین گذشته تاریخی بسیار مفصلی دارد چه ، در دشت سبز و خرم و همچنین در دل تپه‌های باستانی آن آثار تمدن چند هزار ساله نهفته است؛ و شاهد صادق این مدعا کاوشهای علمی و پیدایش اشیاء بسیار ارزنده از تپه « زاغه » و « سگز-آباد » است که در حدود ۷۵ کیلومتری جنوب شهر قزوین قرار دارد و تاریخ زندگی بشر را در این منطقه به ۷ تا ۸ هزار سال قبل می‌برد.

به طوری که در بالا اشاره شد در زبان ساسانیان برای اینکه از تهاجم دیلم جلوگیری بشود، دژی در این محل بنا گردید که هسته اصلی شهر قزوین است و در آغاز تسلط مسلمانان بر ایران نیز این دژ به همین منظور مورد استفاده قرار گرفت و به تدریج قزوین مسکن اقوام و طوایف گوناگون گردید و شهر بزرگی شد.

بعد از سلجوقیان، در دوره‌های مغول و تیموریان، قزوین به این دلیل که مانند گذشته بر سر راه عبور به طرف آذربایجان و عراق عجم و گیلان و نواحی غربی ایران بوده، اغلب در معرض تهاجم قرار می‌گرفت و از این رهگذر دچار صدمه و آسیب فراوان می‌گردید و از این دوره به بعد قزوین روبه ویرانی نهاد و بیشتر آثار و بناهای تاریخی آن دستخوش خرابی گردید. اما در اوایل دوره صفویه، آذربایجان و قسمتهای غربی ایران که به دست عثمانیان افتاد، شاه طهماسب اول وقتی از دفاع تبریز در مقابل ترکان عثمانی ناامید شد در سال ۹۵۵ هجری- قزوین را به پایتختی خود انتخاب کرد و این شهر تا سال ۱۰۰۶ هجری که شاه عباس اول،

اصفهان را به عنوان پایتخت برگزید، مرکز حکومت بود.

به نظر می‌رسد که این مقدمه کوتاه در صدر این مقاله برای آشنایی با شهر قزوین کافی باشد، و اینکه برای اختصار مستقیماً به توضیح بنای جهلستون یا کلاه فرنگی می‌پردازیم.

عمارت کلاه فرنگی یا جهلستون قزوین

این عمارت که نمونه ارزنده‌ای از تنوع معماری در آغاز دوران صفویه است، در باغی بسیار بزرگ بنا شده بود که طول آن از خیابان واقع در شمال سبزه میدان کنونی تا حیاط نادری و عرض آن نیز از جلو اداره پست و تلگراف تا دیوار غربی شعبه بانک ملی امتداد داشت، ولی مقصدار زیادی از باغ مزبور هنگام احداث خیابان مورد استفاده قرار گرفت و بخش بزرگی هم به نام « سبزه میدان » به گردشگاه عمومی اختصاص یافت. از چهار سوی آن عمارت، چهار خیابان احداث کرده بودند که خیابان جنوبی از دیگر خیابانها طولانی تر و وسیعتر و بسیار تمیز و پاکیزه بود. دو سوی خیابان با چنارهای بلند احاطه شده، سر تا سر باغ از درختان میوه دار پوشیده بود. دو حوض در شمال و جنوب عمارت کلاه فرنگی قرار داشت که همواره آب از نهرهای پیرامون، داخل حوض می‌شد و از نهری که در وسط خیابان جنوبی بود به طرف حیاط نادری می‌رفت. عمارت در گذشته بسیار دور به کلاه فرنگی شاه طهماسب معروف بود، و بعدا جهلستون نامیده شد.

این بنا هشت گوش و بر سکویی به ارتفاع تقریباً سی سانتیمتر استوار است. اطراف ایوان دارای ستونهای استوانه‌ای آجری است با قوس‌های نیمدایره که در دوره قاجاریه به آن اضافه کرده‌اند. لچک‌های طاق‌نماها را با کاشی

های دوره قاجاریه زینت داده‌اند. عمارت کلاه فرنگی تشکیل شده از یک سالن بزرگ مرکزی با چهار ایوان که در حال حاضر همه ایوانها جز ایوان شمالی مسدود است و می‌بایست به صورت اولیه بازسازی شود. چهار اطاق گوشوار در چهار کنج شمال غربی، شمال شرقی، جنوب شرقی و جنوب غربی قرار گرفته که هر کدام ابعاد و فرم متفاوت دارد. سقف سالن از مقرنسهای ساده پوشیده است.

دیوارهای بنا از نقاشی پوشیده شده، گاه در بعضی قسمتها چند لایه نقاشی به هنگام بازسازی ظاهر شده که لایه نخست صفوی، لایه دوم ادامه سکتب صفویه، و لایه سوم قاجاری است. سالن مرکزی به جهت موقعیت خاص خود در بنا، مهمترین و باشکوهترین قسمت ساختمان است که سطح نسبتاً وسیعی دارد. از چهار طرف به ایوانها و از دو گوشه جنوبی به دو اطاق گوشوار جنوب شرقی و جنوب غربی راه پیدا می‌کرده است و راه ارتباط به دو گوشوار شمال شرقی و شمال غربی از طریق ایوانهای شرقی و غربی بوده است.

دهانه‌هایی که این سالن را به ایوانها وصل می‌کند دارای قوس جناغی است که در دوره دوم، قوس جناغی دیگری در روی آن زده شده، و دارای نقاشی‌های زیبایی است که بعدها در دوره قاجاریه با قوس مدور و با دهانه بزرگتر پوشیده شده است. این قوس نیز دارای نقاشی است؛ به نظر می‌رسد این قوس‌ها نشانگر دوره‌های گوناگونی است که بر این بنا گذشته است.

طبقه دوم نیز عبارت از یک تالار و چهار گوشوار در چهار سوی آن است که از یکی از گوشوارها برای راه پله استفاده شده است. تالار چهار شاه نشین دارد که به احتمال قوی ابعادش در

درمد نظر نقاش بوده، تا جزئیات خاص هر پرنده؛ مانند سینه سرخ، قرقاول، گنجشک، سرغابی و پرندگان دم‌درازی که بر انحنای هر شاخه نازکی نشسته‌اند. طرح کلی پرندگان ودقی که در جزئیات نقش آنها به کار گرفته شده، قابل مقایسه بانقوش پرندگانی است که از رضاعباسی و دیگر هنرمندان این دوره باقی مانده است. این تابلوها که در اثر تعمیر آشکسار گردیده است، هم‌اکنون مرمت و احیاء اساسی آنها در قسمت همکف ایمن عمارت صورت می‌گیرد. برای احیاء

لایه‌ها که معرف سه دوره‌اند، معماران و کارشناسان مشغول بازسازی هستند. طرز مرمت نقاشی‌های صفوی به گونه‌ای است که نخست لایه‌های گچ اضافی را که قبلاً بر روی نقاشیها کشیده‌اند بر می‌دارند، آنگاه پس از برداشتن لایه قاجاری و مراحلی که بر روی آن طی می‌شود، به صورت تابلو در می‌آید. وقتی به نقاشیهای دوره صفویه می‌رسند، آنها را تعمیر و احیاء می‌کنند. این بنا که به شخص شاه طهماسب اول صفوی تعلق داشت و کاخ بوده است، در فهرست بناهای

تاریخی به شماره ۳۸۹ نیز ثبت شده، اینک به عنوان سوزه، در اختیار عموم بازدید کنندگان قرار گرفته است.^۲

۱ - کلیه این الحاقات بر اساس طرح قدیم، که در طبقه همکف بنا مشخص شده، به مرور زمان به وسیله معماران و مهندسان سازمان حفاظت آثار باستانی و معماران دفتر فنی قزوین برداشته می‌شود.

۲ - چون این روزها مرمت و احیاء اساسی نقاشیهای قسمت همکف این عمارت، به وسیله معماران و کارشناسان فنی صورت می‌گیرد، فعلاً عکسبرداری از این محل مجاز نیست؛ و ما نیز انشاءالله در مقالی دیگر به نام «سوزه قزوین» با عکس و شرح مفصل، به این مطلب خواهیم پرداخت.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی